

Centraleuropa

sammanställt av
redaktörerna

Tidiga omnämningen | Slovakien, Böhmen och Mähren | Centrala Ungern och Transsylvanien | Yrken | Laglösa och skattebetalare

➤ Romernas öde i Centraleuropa från deras ankomst och fram 1800-talet bestämdes av de många krig och politiska förändringar som påverkade regionen, i synnerhet den ständiga konflikten mellan det osmanska riket och det tysk-romerska riket. Fram till slutet av 1600-talet, när turkarnas snabba reträtt började med slaget vid Wien 1683, stod romerna i de ungerska områdena inför två olika sorters politik. Under det osmanska styret var romernas hantverk och musik mycket uppskattat. I områdena som kontrollerades av Habsburg tolererades de knappt. I några områden, särskilt i de västungerska områdena längs med de habsburgska gränserna, levde dock dessa två hållningar sida vid sida och romerna utsattes därmed för ständigt föränderliga förhållanden.

INLEDNING

”Centraleuropa” bör snarare ses som ett begrepp av en delad historia än en fysisk enhet. Det inbegriper dagens Österrike, Kroatien, Tjeckien, Ungern, Slovakien, Slovenien och de forna österrikisk-ungerska områdena Bukovina, Galizien, Transsylvanien och Vojvodina, och gränsområdena Tyskland, Polen och Schweiz. I den här artikeln innebär ”Centraleuropa” endast kärnområdet.

(Ill. 1)

Gränsen mellan Österrike
och det osmanska riket
Ungerska gränsen
mot söder och öster ~1500
Dagens gränser

CENTRALEUROPA CIRKA 1600

Ill. 1

TIDIGA OMNÄMNINGEN

När det gäller de tjeckiska områdena menar man att romerna anlände dit så tidigt som mitten av 1200-talet. De flesta författare är av åsikten att

romerna började dyka upp i länderna under den andra hälften av 1300-talet. Detta på grund av att uppgifter om ”zigenare” ökade i de lokala registren för Ungerns slovakiska områden. Det fanns en by där så tidigt som 1388, ”Ciganvaja”, och en del av familjerna som bodde där började använda ”Ci-

gany” eller ”Cigan” som efternamn. 1399 nämns det i Härsarknas avrättningsbok från Rožmberk i södra Böhmen att det förutom ett flertal tyskar i ett rövarband fanns ”en viss zigenare, Andrews stalldräng”. Det finns också bevis från 1370-talet på romers närvaro i Zagreb (Zágráb), på den tiden

”Vi har anledning att uttala oss angående de klagomål som nått oss från medborgarna i staden Cibine. Ni, ert folk, och era följeslagare kallar det folk som bosatt sig vid kommunens slott och som utför dagsverken för 'czigány' eller egyptier, vilket kan utläsas från våra andra påbud. Vi har beordrat kommunens borgmästare att inte röra vid dem eller deras ägodelar och att inte anlita dem [till några uppgifter eller göromål]. [...] Därmed flyttar vi dem från er och era

tjänares befogenheter och jurisdiktion. Vi beordrar härmed Ers Nåd att i framtiden göra gällande och beordra era undersåtar att icke störa, skada eller ta i anspråk de tidigare nämnda 'Czigány', och ni beordras att förbjuda detta. [...]”

III. 2 *Ur kung Matthias Corvinus påbud från 1476.*

(ur Tcherenkov / Laederich 2004, s. 97)

”DE LEVDE ETT MYCKET HÅRT LIV”

Pfalzgreven (den kejserliga ståthållaren) av det kungliga Ungern, György Thurzo, utfärdade 1616 ett anmärkningsvärt lejdebrev. Brevet hänvisar speciellt till vojvoden Franciscus och hans följeslagare, som sades ha ”utfört militärtjänst” (så att myndigheterna hade ett särskilt intresse i att ha dem till hands), men brevet innehöll en allmän vädjan om förståelse för zigenarnas svåra situation:

“Medan fåglarna i skyn har sina bon, rävarna sin jord, vargarna sina hålor, och lejonen och björnarna sina lyor, och alla djur har sina egna bon, är det verkligen bedrövligena egyptiska släktet, som vi kallar Czingaros, sannerligen att beklaga, ehuru det inte är känt om detta lidande orsakats av den grymme faraon eller ödets

påbud. I enighet med deras åldriga seder är de vana vid att leva ett hårt liv, på fält och ängar utanför städerna, och i söndriga tält. Därför har gammal och ung, pojkar och flickor av det här släktet lärt sig att, oskyddade utan väggar, tåla regn, kyla och stark värme; de har inga jordliga ärvda egendomar, de söker inte städer, fästen eller furstliga boningar, utan vandrar ständigt utan en säker viloplats, känner inga rikedomar och inga mål, utan söker dag för dag, timme efter timme, i den fria luften endast efter mat och kläder för deras arbeten, använder städ, blåsbälgar, hammare och tång.”

III. 3

(ur Fraser 1992, s. 155; där citerad som “från latin i H. M. G. Grellmann, ‘Historischer Versuch über die Zigeuner’, från 1787)

huvudstad i ett Kroatien med nära relationer till Ungern.

Det första otvetydiga beviset för romer i Ungern är daterat till 1416, när registren vittnar om att folket i staden Brasov i Transsylvanien försåg ”Herre Emaus av

Egypten och hans 120 följeslagare” med mat och pengar. Kung Sigismund I (1387-1437), som de facto var tysk-romersk kejsare, gav grupperna av ”zigenare” resetillstånd under 1417 och 1423. Den första gruppen gavs rörelsefrihet, eftersom ro-

merna, som hade tillbringat tid i det osmanska riket, hade viktig militär information om turkarna. Gruppen reste sedan genom Böhmen på sin väg mot västra Europa. Det andra resetillståndet (1423) gavs till ledaren Ladislaus och hans följeslagare.

SLOVAKIEN, BÖHMEN OCH MÄHREN

De romer som hade bosatt sig i Slovakien arbetade som musiker och metallarbetare och många tjänstgjorde i de ungerska härskarnas arméer. Under den senare delen av 1400-talet förekommer det ett antal kommentarer i ungerska dokument om ”zigenartrupper” och romska trupper användes i de olika konflikter som svepte över Slovakien under det kommande århundradet.

En anti-”zigenisk” politik uppstod i Slovakien efter den turkiska segern över ungrarna nära Mohács 1526. Redan tidigare hade vissa spår av denna hållning varit synliga under det förra århundradet, när slovakerna började se ”zigenarna” som spioner för tatarerna. Rädslan för turkarna, som tog över centrala Ungern efter

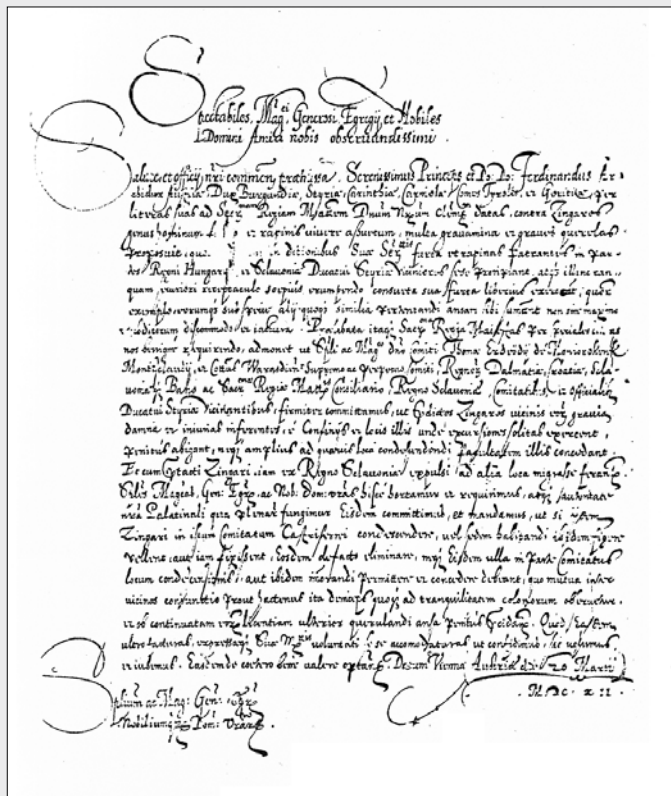
erövringen av Buda 1541, skapade en ny grund för den anti-”zigeniska” hållningen i de habsburgska norra och västra ungerska områdena. Romerna i Slovakien, bofasta och nomadiska, blev nu mer åtskilda från de slovakiska och ungerska bönderna, och de nya ”zigeniska” bosättarna blev begränsade till städernas och byarnas utkanter. Dessutom hölls de romska smederna utanför de mer lönsamma områdena av metallarbetet i och med gillenas ökade inflytande.

Efter den turkiska erövringen av centrala Ungern skapades tre olika kungadömen 1541-42. Slovakien och västra Ungern kallades kungliga Ungern och stod under habsburgskt styre, medan centrala Ungern (”Magyar”) stod under osmanskt styre. Turkarna upprättade också en marionettstat, Transsylvanien. För romerna betydde detta att man tillämpade ojämlika förhållningssätt. Särskilt i det kungliga

Ungern drabbades romerna av en förvisningspolitik. Denna var i sin tur beroende av de lokala herrarna, där vissa uppskattade och skyddade romernas färdigheter, medan andra inte gjorde det.

I Mähren och Böhmen utfärdades anti-”zigeniska” lagar från och med 1538. Oviljan mot romer gick till synes överstyr 1556 och myndigheterna fick ingripa och förbjuda ”dränkning av romska kvinnor och barn”. Under samma period visar dock lokala register att statsråd gav allmosor och rekommendationsbrev till ”zigenare” och att andra romer fortsatte att resa genom de tjeckiska områdena.

Det trettioåriga kriget (1618-1648) medförde en ständigt ökande motvilja gentemot romerna. Svält, epidemier och flykt påverkade områden i Böhmen och Mähren. Detta ledde till att många romer från andra delar av Europa flydde till Slovakien,

FÖRÄNDRADE FÖRHÅLLANDEN

”Zigenarnas” position i västra Ungern varierade efter vilket område de tillhörde. Grevarna av Batthyány, i Nemet-ujvár (dagens Güssing i Burgenland, Österrike) hade ett öppet förhållningssätt när det gällde romerna och 1664 och 1674 upprättades ett antal ”zigenarbosättningar” i området. Förutom Batthyány, som stödde turkarna, försökte de habsburganslutna Eszterházy att göra sig av med de ”zigenare” som fanns på deras områden. Därför begav sig många romer söderut till Batthyáyns områden.

De skilda attityderna i de olika områdena speglade ofta inte kejsarens eller kungens hållning. En härskare utfärdade ofta påbud för att blidka den anti-”zigeniska” stämningen hos den bofasta befolkningen, utan att bry sig om – eller ha kunskap om – att många romer utförde hantverk som var av stor betydelse för områdena.

III. 5 (se Mayerhofer 1988, s. 18)

III. 4

Brev skrivet av György Thurzo 1612

(ur Mayerhofer 1988, s. 16)

där man i sin tur skärpte åtgärderna mot de nyanlända. De slovakiska ”zigenarna” hindrades med hjälp av lagen från att leva som nomader, men tvingades ändå till det

av ekonomiska skäl. Från 1697 och framåt utfärdades allt hårdare påbud som föreskrev att ”zigenarna” skulle bli ”vogelfrei” (laglösa), de skulle behandlas ”med högsta

stränghet både när det gäller kropp och egendom”, de skulle hängas utan rättegång, piskas eller förvisas för all framtid, märkas på ryggen, m.m.

CENTRALA UNGERN OCH TRANSYLVANIE

Romerna i Ungern behandlades mer tolerant än vad som var vanligt i västra Europa från 1400-talet och fram till 1600-talet. Detta berodde huvudsakligen på deras rykte som goda metallhantverkare, musiker och soldater. Framför allt var centrala och östra Ungern från och med 1500-talet en del av det osmanska riket som, jämfört med västerlandet, utövade en tolerant hållning gentemot de många olika etniska grupperna i riket.

I ett påbud från 1476 gjorde kung Matthias Corvinus romerna till kungens direkta undersåtar i kommunen Cibene (Herrmannstadt, dagens Sibiu), i Transsylvanien. Kungen blev tvungen att upprepa befallningen elva år senare; i detta påbud nämndes de uppgifter som ”zigenarna” skulle utföra till Cibines (Sibiu)

försvar och de särskilda förmåner de varit i besittning av sedan ”urminnes tider”. Det hänvisades också till de ”gamla friheterna och förmånerna” hos ”zigenarna” och därigenom deras tilldelning direkt från staten. [III. 2]

Ulászló (Ladislaus) II utfärdade 1492 ett liknande påbud till en Tamás Polgár, ”vayvodam Pharaonum” (vojvod av Faraons folk). Detta resetillstånd lät Polgár ”röra sig och bosätta sig fritt i landet med sina 25 tält med zigenarsmeder”. Polgárs smeder försåg bland andra biskopen Sigismund av Pécs med såväl musköt- och kanonkulor som annan militär ammunition.

Antalet lejdebrev ökade från början av 1400-talet och framåt. Brevet gällde endast för den ledare och grupp som namngavs i dokumentet. Olika grupper av romer behandlades olika beroende på hur användbara deras tjänster var eller hur den bofasta befolkningen kände inför ”zi-

genarna” och vilka uttryck detta tog sig. Två dokument skrivna av György Thurzo, pfalzgreve av det kungliga Ungern illustrerar detta. I ett brev från 1612 beordrade Thurzo att alla grupper av romer som anlände från Steiermark och strövade omkring i de västungerska områdena skulle förvisas. Brevet lägger fram klagomål från den bofasta befolkningen, som anklagade ”zigenarna” för röveri och stöld. 1616 utfärdade Thurzo dock ett lejdebrev utställt till en särskild grupp med ”czingaros”, vars militära tjänster ansågs värdefulla. Det senare brevet innehåller, som tidigare nämnts, ”en öppen bedjan om förståelse för zigenarnas svåra situation”; tydligen var det nödvändigt för pfalzgreven att redogöra för skälen bakom det särskilda skydd som gruppen av ”Czingaros” fick. [III. 3, 4]

Under 1500-talet hade seden blivit att myndigheterna valde en ledare över ”zigenarna” bland deras egna. Han gavs sedan titeln ”egregius”. I varje ungerskt

”komitat” (län) utsågs en ”egregius”. Han kunde gifta sig utanför den egna klanen och ansvarade för alla rättsliga angelägenheter som rörde de 200 eller

300 människorna under honom. I varje län med en befolkning av romer fanns det även lägre ledare som stod under ”egregius” och som fungerade som domare

i ”zigeniska” ärenden. Skatteindrivning från ”zigenarna” sköttes däremot av lokala vojvoder som valdes ut från den ungerska och transsylvanska adeln.

YRKEN

Flera dokument från 1503 och framåt visar att många romer i Centraleuropa var vapenmakare. Det är värt att notera att tillverkningen av kanon- och muskötkulor krävde expertkunskaper om den samtida krigstekniken. Ett stort antal romer tjänstgjorde också i den ungerska armén. När Janos Zápolyai besteg den ungerska tronen med hjälp av osmanskt stöd 1528 belönade

han sina lojala romer med ett återupplivande av de ”uråldriga zigeniska rättigheterna” (antiquis libertatibus) som hans föregångare hade beviljat.

Romska musiker prisades högt av adeln och medlemmar vid hovet. I ett brev från 1543 från drottning Isabellas (fru till Janos Zápolyai) transsylvanska hov, skriver författaren att ”de mest fantastiska egyptiska musiker spelar, faraonernas ättlingar”. Han lägger vidare märke till att de ”zigeniska” cittramusikerna ”inte knäpper strängarna med sina fingrar utan slår på dem

med en träpinne och sjunger för allt vad de är värda”.

Många romer i centrala Ungern blev smeder i den turkiska armén. Andra var musiker, barberare, tältnmakare, budbärare eller bödlar. Den osmanska skatteräkningen från huvudstaden Buda visar att 56 manliga romer bodde där 1564. Antalet ”zigenare” ökade till 90 under de följande 30 åren. Särskilt i det kungliga Ungern försökte vissa adelsmän dra nytta av romernas färdigheter. Likväl drevs nya romska bosättare till utkanterna av byarna och städerna.

LAGLÖSA OCH SKATTEBETALARE

Under större delen av 1600-talet förblev förhållandena i de ungerska områdena instabila. I det kungliga Ungern infördes nya restriktioner, riktade mot främmande, nomadiska ”zigenare”, men som påverkade alla romer i områdena. När de habsburganslutna ungrarna 1688 återerövrade stora delar av västra Ungern förlorade romerna i stort sett sina rättigheter igen. Därtill förlorade de sina yrken, eftersom det inte längre fanns några soldater vars vapen de kunde laga och som de kunde följa med och spela för.

De saknade jordbrukskunskaper och i de vidsträckta, övergivna områdena efterfrågades inte handel. Därför vandrade många av dem på plundringståg västerut. Detta var bakgrunden till det ökade antalet påbud mot romerna, som tillsammans med andra förändringar i de följande årtiondena ledde till rena ”zigenarjakter” i skogarna i västra Ungern.

1706 förklarade den österrikiske kejsaren Leopold I romerna laglösa och förbjöd dem att resa in i de habsburgska områdena. Därmed stadfäste han 1497-98 års påbud från ”Reichstag”. Han lät resa ”taffeln” (varningsskyltar) för att informera de romer som ville resa in om dessa bestämmelser. De skrivna ”taffeln”

ersattes snart av klara bilder med lemlästade ”zigenare” för de romer som inte kunde läsa.

Den här stränga politiken började ändras efter 1710. Den lokala ungerska adeln gavs fria tyglar till att sköta sina interna angelägenheter i utbyte mot deras lojalitet mot staten. Förutom detta befolkades det övergivna, centrala Ungern med omkring 400 000 människor från de slovakiska områdena i norra Ungern. Det ungerska hovet reformerade skattesystemet; detta lade nya bördor även på ”zigenarna”, som nu blev tvungna att betala årliga skatter över hela landet och därmed betraktades som medborgare trots allt.

Bibliografi

Crowe, David (1995) *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London / New York: I. B. Tauris Publishers | **Fraser, Angus (1992)** *The Gypsies*. Oxford / Cambridge: Blackwell | **Mayerhofer, Claudia (1988)** *Dorfzigeuner. Kultur und Geschichte der Burgenland-Roma von der Ersten Republik bis zur Gegenwart*. Wien: Picus | **Tcherenkov, Lev / Laederich, Stéphane (2004)** *The Rroma. Volume 1: History, Language and Groups*. Basel: Schwabe